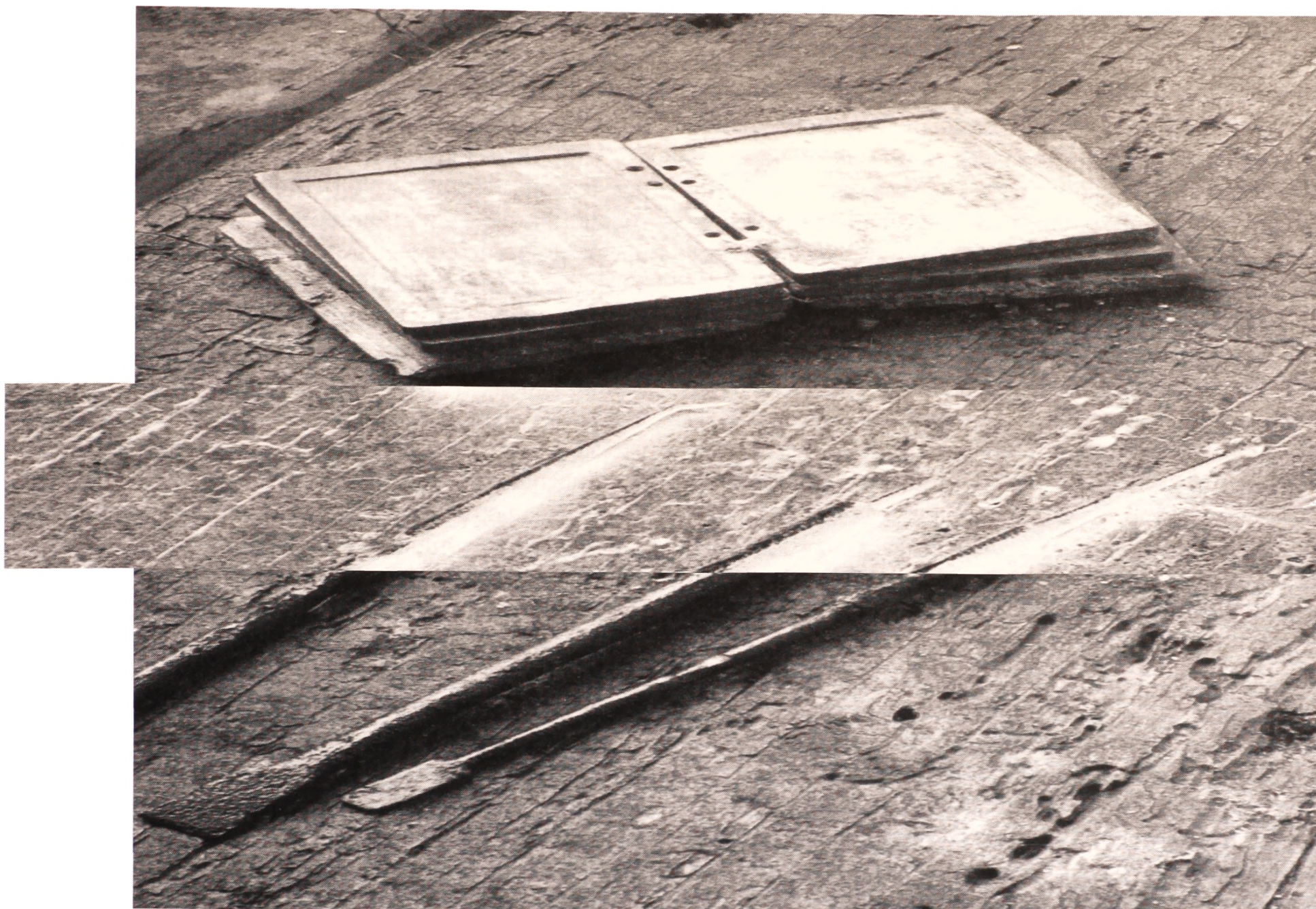

ΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΓΓΕΛΗΣ

Παρά τη σχετικά πρόσφατη διαβεβαίωση του Κώστα Σημίτη στον Σίλβιο Μπερλουσκόνι ότι τα λατινικά διδάσκονται στην Ελλάδα, στα σχολικά μας πράγματα το κεφάλαιο «ρωμαϊκός κόσμος και πολιτισμός» υπήρξε συχνά ευκαιρία για πολιτισμική πατριδογνωσία και πανηγυρική ρητορική, αφού οι Ρωμαίοι ήταν οι πρώτοι μιας μακράς σειράς Ευρωπαίων που κολάκευσαν τους Έλληνες με το να αυτομολήσουν τόσο αποφασιστικά στον πνευματικό και υλικό πολιτισμό τους. Κάπου εδώ εξαντλούνταν και η ιστορική τους χρησιμότητα.

Δεν έχω ούτε χρόνο ούτε πρόθεση να επιμείνω στους ιστορικούς και ιδεολογικούς παράγοντες που καθορίζουν την ελληνική σχολική ανορεξία περί τα λατινικά πράγματα. Άλλωστε, σήμερα το πρόβλημα αφορά τον συνολικό χώρο της αρχαιογνωσίας και αρχαιολογίας στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, και το πρόβλημα είναι κι αυτό μέρος ενός ευρύτερου, επιστημολογικού πλέον, προβληματισμού για τη διαγνωστική και ανθρωπολογική αξία των ανθρωπιστικών αντικειμένων σε μια δύσκολη συγκυρία όπου οι παιδαγωγικοί προϋπολογισμοί λένε πολλά για δεξιότητες, κοινωνία της πληροφορίας

Ο Θεόδωρος Παπαγγελής είναι καθηγητής λατινικής φιλολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

και ψηφιακές Εδέμ άμεσης απόδοσης αλλά πολύ λίγα για μακροπρόθεσμες ουμανιστικές επενδύσεις. Γι' αυτό τερματίζω πάραυτα τους κλαυθμηρισμούς και περνώ στο κύριο θέμα μου που είναι τα προκείμενα και τα, κατά την εκτίμησή μου, πιθανά παρεπόμενα του εγχειριδίου για τον ρωμαϊκό κόσμο και πολιτισμό.

Θα ήταν ανακριβές να περιγράψω το εγχειρίδιο ως μια αναλυτική και συστηματική εισαγωγή του μαθητή στον ρωμαϊκό κόσμο και πολιτισμό. Θα έλεγα μάλλον ότι αποτελεί μια παρορμητική δειγματοληψία πραγμάτων, προσώπων και φαινομένων που καθένα από μόνο του και στο σύνολό τους μπορούν να εξάψουν το ενδιαφέρον για τη συλλογική φυσιογνωμία, την ιστορική εξέλιξη και την πολιτισμική ιδιοπροσωπεία της Ρώμης. Πολύ αδρά, τα επιμέρους κεφάλαια αναμειγνύουν, σε διαφορετικές κάθε φορά αναλογίες, την πολιτική ιστορία, την ιστορία της κοινωνίας και τη γραμματεία της Ρώμης.

Όσοι είναι εξοικειωμένοι με τη σημειολογία, θα υποθέσουν αμέσως ότι αυτό που ονόμασα «ρωμαϊκή ιδιοπροσωπεία» δεν μπορεί να ανιχνευθεί παρά μόνο κατ' αντιδιαστολή και αντιπαράθεση. Το υλικό για αντιδιαστολή και αντιπαράθεση στο εγχειρίδιο το προμηθεύει κατά τόπους ο ελληνικός κόσμος και πολιτισμός. Η σύγκριση με την Ελλάδα είναι ιστορικά κατοχυρωμένη (αφού την κάνουν συστηματικά ήδη οι ίδιοι οι Ρωμαίοι) και συμπληρώνεται από, κατά κανόνα, έμμεσες αναφορές στην όψη σύγχρονων φαινομένων που λογικά είναι οικεία στους μαθητές. Έτσι το ιδιαζόντως ρωμαϊκό προκύπτει τόσο στον συγχρονικό όσο και στον διαχρονικό άξονα. Υπενθυμίζω ότι η εξαντλητικότητα ως προς το υλικό και η ακριβής αλληλουχία ως προς τη χρονολογία δεν περιλαμβάνονται στις φιλοδοξίες του εγχειριδίου, το οποίο ωστόσο επιτρέπει στον μαθητή να διακρίνει ένα εξελισσόμενο ιστορικό άνυσμα, από τις αρχές της ρωμαϊκής ιστορίας, κάπου τον 6^ο π.Χ. αιώνα, μέχρι την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους της αυτοκρατορίας προς Ανατολάς.

Η δειγματοληψία που έλεγα ολοκληρώνεται σε 15 κεφάλαια, δεκατέσσερα από τα οποία έχουν ήδη συντελεστεί, τουλάχιστον σε μια πρώτη μορφή. Οι τίτλοι τους:

1. Τι ήταν αυτοί οι Ρωμαίοι;
2. Πάμε θέατρο;
3. Μια μέρα στον ιππόδρομο
4. Αγαπημένη μου Κλεοπάτρα
5. Πώς να γίνετε πλανητάρχης
6. Αίνιγμα: τι θα συμβεί αν γράψουμε «Ρώμη» ανάποδα;
7. Δώρο χριστουγεννιάτικο ποίημα
8. Εγώ, ο Κλαύδιος
9. Διακοπές στις Βάιες
10. Εις την Οδόν Φιλελλήνων
11. Το πορτρέτο του καλλιτέχνη ως αυτοκράτορα – και αντιστρόφως
12. Σινέ «Ρώμη»
13. Στάση «Κολοσσαίο»
14. Όριεντ Εξπρές

Όλοι, ή σχεδόν όλοι, οι τίτλοι παίζουν υπαινικτικά με κάτι – κυρίως με άλλους διάσημους τίτλους από τη λογοτεχνία. Τέτοια παιχνίδια δεν αποτελούν, ως γνωστόν, το σύνθημα διαιτολόγιο των σχολικών εγχειριδίων, αλλά πριν βγάλετε οριστικό πόρισμα για τον βαθμό στον οποίο τούτο το εγχειρίδιο παραβιάζει τους κανόνες του σχολικού «πρέποντος», θα πρέπει να ρίξετε μια ματιά σε τίτλους ενοτήτων που ηχούν ακόμη πιο «ασεβείς» σε μια γκάμα πολλών τονικών αποχρώσεων που απαιτεί από δάσκαλο και μαθητή να ενεργοποιηθούν, μεταξύ άλλων, ελαφρολαϊκές και ρεμπέτικες μνήμες. Χάριν σκανδαλισμού, σημειώνω ότι σε κάποια ενότητα ένας ρωμαίος μονομάχος αναστενάζει «το τελευταίο βράδι μου απόψε το περνάω»· το διάσημο πρόβλημα της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου τιτλοφορείται με παρρησία «εσύ στο χώμα κι εγώ στη φυλακή», ενώ η ακατάλυτη συνέχεια της ρωμαϊκής κληρονομιάς επισημαίνεται με τις πιο επικές νότες του «τη Ρωμαιοσύνη μην τη κλαις». Έτσι ο κίνδυνος να κάνουν οι μαθητές την πρώτη γνωριμία τους με τον ρωμαϊκό κόσμο σε κατάσταση αμήχανης ευθυμίας είναι ορατός και πραγματικός – και επιδιώκεται συστηματικά. Θα έλεγα, στο σημείο αυτό, ότι ευθυμία συνδυασμένη με αμηχανία είναι καλή αφετηρία και καλό κίνητρο που αξίζει να δοκιμαστούν σε ευρύτερη κλίμακα στα σχολικά μας εγχειρίδια, με την προϋπόθεση ότι το δέλεαρ του σερβιρίσματος βρίσκεται σε σωστή αναλογία προς την πληροφοριακή και παιδαγωγική ουσιαστικότητα του «μενού». Η προσπάθεια που έκανα για να βρω και για να προβάλω αυτήν την αναλογία ήταν ταυτόχρονα επίμοχθη και ευφραντική.

Ανάμεσα στα αξιοθέατα της δειγματοληπτικής περιήγησης είναι: το ρωμαϊκό θέατρο στις ομοιότητες και κρίσιμες διαφορές του από το ελληνικό· τα ιδιαζόντως ρωμαϊκά θεάματα της ιπποδρομίας και της μονομαχίας και τα κοινωνικά τους «ντεσού»· οι κοινωνικοϊστορικές εξελίξεις που μετέτρεψαν την αριστοκρατική δημοκρατία σε καισαρική απολυταρχία, σε σκηνοθεσία Οκταβιανού (και μετέπειτα Αυγούστου), με αναπόφευκτο ζεν πρεμιέ τον Αντώνιο, και την Κλεοπάτρα στον αναφαίρετο ρόλο της της μοιραίας γυναίκας και με «γκεστ σταρ» ποιητές της λεγόμενης αυγούστειας περιόδου, όπως ο Βιργίλιος, ο Οράτιος, ο Προπέρτιος, ο Οβίδιος αλλά και ιστορικούς όπως ο Τίτος Λίβιος. Αύγουστος, Τιβέριος, Καλιγούλας πρωταγωνιστούν με σειρά εμφανίσεως στις αναμνήσεις του αυτοκράτορα Κλαύδιου· κάνουμε σύντομες καλοκαιρινές διακοπές με τον αυστηρό και αδιαπραγμάτευτο φιλόσοφο Σενέκα στη ρωμαϊκή Μύκονο, απομακρυνόμαστε εγκαίρως από την οδό της απωλείας και βγαίνουμε αμέσως μετά στη ρωμαϊκή Οδό Φιλελλήνων όπου ανακαλύπτουμε τους ρωμαίους προγόνους του Λόρδου Μπάυρον, αλλά διακρίνουμε και προπλάσματα τύπου Φάλμεραγιερ και διαπιστώνουμε ότι οι ρωμαίοι πλανητάρχες μπορεί να είχαν μια κάποια αδυναμία για την ιστορική Ελλάδα αλλά είχαν μεγαλύτερη αδυναμία στη λεγόμενη *Realpolitik*· ύστερα γνωρίζουμε έναν πολυτάλαντο πλανητάρχη, ονόματι Νέρωνα, που όσοι τον έζησαν ως πλανητάρχη τον προτιμούσαν σαφώς ως καλλιτέχνη και ηθοποιό (και μερικοί αντιστρόφως)· πετιόμαστε ως τα κινηματογραφικά στούντιο και πλατό του Χόλιγουντ, όπου χαζεύουμε κλασικές υπερπαραγωγές με ρωμαϊκό σενάριο και παίρνουμε αυτόγραφα από τον Τσάρλτον Ήστον, τον Ρίτσαρντ

Μπάρτον, την Ελίζαμπεθ Τέιλορ, τον Πίτερ Ούστινοφ και άλλους, ενώ ένας αμερικανός φιλόλογος με ειδίκευση στις κλασικές ελληνορωμαϊκές κινηματογραφικές παραγωγές μάς εξηγεί γιατί «*CE πόλεμος των Άστρων*» είναι απλώς η διαστημική και διαγαλαξιακή εκδοχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας· πέφτουμε, στη συνέχεια, πάνω σε έναν τύπο αγαναχτισμένο από τη διαφθορά, τη διαπλοκή, το κυκλοφοριακό πρόβλημα, την ηχορύπανση, την εγκληματικότητα και τους αλλοδαπούς που μαστίζουν τη ρωμαϊκή πρωτεύουσα – και εκεί που σκεφτόμαστε ότι όλα αυτά κάτι μας θυμίζουν, διαπιστώνουμε ότι το βασικό του πρόβλημα είναι οι Έλληνες μετανάστες· τέλος αποχαιρετούμε τη Ρώμη και τον τελευταίο, άγνωστο και συνταξιούχο, αυτοκράτορά της και επιβιβάζομαστε στο *Όριεντ Εξπρες* που κάνει ειδικά τη διαδρομή Ρώμη-Κωνσταντινούπολη.

Αν χρειάζεται η διαβεβαίωση, να τη δώσουμε. Όλα όσα ακούσατε – και παρά την «εμπορική τιτλοφόρηση» – είναι ευλαβώς στηριγμένα στα κείμενα της ρωμαϊκής γραμματείας αφενός και αφετέρου ενσωματώνουν ευρήματα, απόψεις και εκτιμήσεις της πιο πρόσφατης διεθνούς βιβλιογραφίας. Αν τονίζω κάτι που θα έπρεπε να είναι αυτονόητο, είναι επειδή το σύνολο αυτού του βιβλιογραφικά κατοχυρωμένου πληροφοριακού υλικού διοχετεύεται στη σχολική αίθουσα σε μια μορφή που θα μπορούσα να την ονομάσω μυθοπλαστική. Το μυθοπλαστικό όχημα διατρέχει το εγχειρίδιο με ποικίλες μορφές: άλλοτε ως διάλογος προσώπων της ρωμαϊκής καθημερινότητας ή γνωστών ιστορικών και γραμματολογικών χαρακτήρων· άλλοτε ως συγγραφή απομνημονευμάτων, που γίνεται από έναν Γερμανό μονομάχο, για παράδειγμα, ή από τον αυτοκράτορα Κλαύδιο· άλλοτε ως αφηγηματικό στιγμιότυπο με ανεκδοτολογική αιχμή, ειρωνικά συγκαλυμμένο ηθικό μήνυμα ή διακριτικά ενσωματωμένους υπαινιγμούς σε σύγχρονες εμπειρίες· άλλοτε ως επιστολογραφική ανταλλαγή και κάποτε ως δημοσκοπήση, που γίνεται στη Ρώμη με τίτλο (αν θέλετε να σημειώσετε άλλο ένα αιρετικό καλαμπούρι) «Σας αρέσει η Ελλάδα, Μις;». Θα ήθελα να σημειώσω εδώ ότι τα κείμενα από τη λατινική λογοτεχνία, κυρίως έμμετρα, που εμφανίζονται είτε στη ρύμη της μυθοπλαστικής αφήγησης είτε με σχετική αυτονομία, εκμεταλλεύονται χωρίς ιδιαίτερες αναστολές το πλεονέκτημα της παράφρασης, της σύντμησης και της συρραφής προκειμένου να παρακαμφθούν σημεία του πρωτοτύπου που θα απαιτούσαν σχολαστικό σχολιασμό αλλά και για να ενταχθούν με πιο ομαλό τρόπο στο πλαίσιο της καθεμιάς ενότητας. Επί-

σης, χωρίς ιδιαίτερη αιδώς έχουν διαπραχθεί κατά μήκος και κατά πλάτος του εγχειριδίου αιφνιδιαστικοί αναχρονισμοί. Ως συντάκτης του εγχειριδίου, αλλά και ως δάσκαλος της κλασικής φιλολογίας, θα ήμουν έτοιμος να απολογηθώ για διάφορα πράγματα, όχι όμως για τη χρήση υπολογισμένων και ελεγχόμενων αναχρονισμών, η παιδαγωγική αξία των οποίων παραμένει μέχρι σήμερα γενικώς στα αζήτητα.

Το εγχειρίδιο εναποθέτει πολλές ελπίδες στην αμιγή και άνευ όρων ευχαρίστηση της ανάγνωσης. Τα κείμενά του, όποια κι αν είναι η μορφή και σκηνοθεσία τους, είναι προγραμματικά αποφασισμένα να καταστείλουν την αίσθηση του διδακτικού και σχολικού φορμαλισμού: στο αφηγηματικό, δραματικό ή ανεκδοτολογικό τους διάλυμα αιωρούνται ονόματα, χρονολογίες, γραμματολογικά και ιστορικά γεγονότα· αλλά το συστατικό αυτό παραμένει ακριβώς μέρος του διαλύματος και ποτέ δεν γίνεται σχολαστικό ίζημα προς απομνημόνευση. Κρυφή και φανερή φιλοδοξία τους είναι ο μαθητικός αναγνώστης να αρχίσει να διαβάζει και στη διαδικασία να ξεχάσει οποιαδήποτε άλλη υποχρέωση απέναντι στο ανάγνωσμα εκτός από αυτήν που τον ή την ωθεί να δει «τι έγινε μετά». Κανένα από τα μεγάλης εμβέλειας ζητήματα που θέτει το εγχειρίδιο (και θέτει αρκετά) και καμιά από τις πληροφορίες (γραμματολογικές, ιστορικές ή ιστορικοκοινωνικές) που ενσωματώνονται στα κείμενα, δεν προϋποθέτει τη σχολαστική διεκκυστίνδα ανάμεσα σε βιβλίο μαθητή και βιβλίο δασκάλου, όχι μόνο επειδή το βιβλίο του δασκάλου αποκλείστηκε προγραμματικά αλλά και επειδή ο σκληρός πυρήνας των γραμματολογικών, ιστορικών και πραγματολογικών στοιχείων είναι σχεδιασμένος και διαβαθμισμένος έτσι ώστε το εγχειρίδιο να διεκδικεί μια λογική πληροφοριακή αυτοτέλεια και αυτονομία. Κάτι που είναι άσχετο, βέβαια, από την ανάγκη μιας κατά τόπους καθαρά εγκυκλοπαιδικής διευκρίνησης. Για να το πω, τελειώνοντας, και αλλιώς: το εγχειρίδιο επιδιώκει ένα συναπάντημα διδασκόντων και διδασκόμενων χωρίς σχολαστικές προϋποθέσεις. Ο συντάκτης του είναι πεπεισμένος, ενδεχομένως και από επαγγελματική υποχρέωση, ότι ο κόσμος και ο πολιτισμός από τον οποίο σταχυολόγησε τα 15 κεφάλαια είναι από μόνοι τους συναρπαστικοί και συχνά απροσδόκητα μοντέρνοι και επίκαιροι. Και η κρυφή ελπίδα του – αν του το επιτρέπετε – είναι ότι, αν πάει καλά το συναπάντημα που μόλις είπαμε, διδάσκοντες και διδασκόμενοι θα μάθουν να ισορροπούν μαζί ανάμεσα στη γνώση και την ευχαρίστηση.